

Hrabák, Josef

Komentář

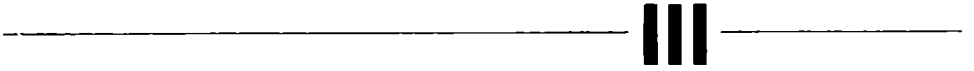
In: Hrabák, Josef. *Polyglotta*. Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1971, pp. 145-151

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120507>

Access Date: 03. 03. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

KOMENTÁŘ

Jak již bylo uvedeno v úvodní kurzívě, studie otištěné v této knize se vztahují jednak k poe^{tice}, jednak k literární historii. Přitom se soustřeďují k základní problematice, která přesahuje bohemistický nebo slavistický rámec, i když vycházejí především z českého materiálu. Protože od původního otištění jednotlivých statí minulo několik let a studie nemohly obsáhnout celou literárněvědnou problematiku, pokládá autor za potřebné ještě je stručně komentovat, a tím do jisté míry scelit nebo doplnit. Domnívá se, že tím vyjádří ve zkratce i svou dnešní koncepci literární vědy.

Studie věnované *poe^{tice}* vycházejí z téze, že literární věda musí respektovat specifičnost literatury jako slovesného umění a přibližovat se k problematice literárního díla z hlediska jeho vnitřní struktury. Tyto otázky jsou stále do značné míry ještě otevřené. To má ovšem hluboké historické kořeny. Jakmile se totiž začala oddělovat literární věda jako samostatná disciplína od jazykozpytu, nastala dlouhá doba určitého tápání, které namnoze přetrvává dodnes. Nová nauka se zpočátku opírala o příbuzné vědy, které měly ujasněný objekt i cíle studia a propracované pojmosloví, a přejímala jejich metodologii, kterou se snažila „aplikovat“ na literaturu. Tak se stávala věda o literatuře jednou odnoží psychologie, podruhé odvětvím sociologie, jindy zase filiálkou lingvistiky atd. Přitom se neustále ukazoval rozpor mezi dvojím přístupem, na jedné straně přístupem tvarovým (morfologickým, říká se také „tvaroslovným“) a na druhé straně přístupem obsahovým (který splývá zpravidla s přístupem ideologickým). V obou případech se ztrácela z ohníska zájmu podstata toho, co odlišuje literární projev od projevů neliterárních, tj. podstata literárnosti. Pokaždé ovšem z jiných důvodů, tak jak se jednostranně přesouval badatelský zájem: první uvedený přístup ústil ve formalistické tendence a druhý směřoval k převaze ideového přístupu k literatuře ignorujícího otázky „spisovatelského řemesla“.

Mohlo by se zdát, že formalistický přístup je blíže k postižení specifika literárního projevu jakožto umění slova, protože některé výrazové prostředky (dnes např. verš) neexistují mimo oblast literárního umění; ale svou „poetiku“ má každý písemný projev, srov. publicistiku. Kromě toho formalistický postoj nemůže postihnout podstatu literárnosti v celé její šíři, protože může vést k podceňování nebo dokonce k eliminaci vnímajícího subjektu z oblasti bádání (to nejvíc vystupuje ve snaze převést otázky výtavby uměleckého díla do matematických formulek) nebo zkoumá jeho vztah pouze k některým složkám literárního díla

(srov. např. zkoumání prediktability rytmu nebo rýmu při studiu verše). Proto se někdy také říká, že tento přístup vede k „dehumanizaci“ literární vědy. Na druhé straně převážně ideový přístup k literatuře vede při praktické aplikaci často k eliminování oněch formálních prostředků, jimiž se liší některé literární projevy od jazykových projevů neliterární povahy, a vidí všechny psané texty v jedné rovině, ať už jde o texty umělecké nebo neumělecké.

Obojí uvedený přístup — stejně formalistický jako ideologický — je tedy jednostranný. V prvním případě se sice zkoumají otázky tvarového zvládnutí látky, ale sama látka se dostává na druhou kolej; v druhém případě se ztrácí hranice mezi projevy literárními a neliterárními, protože ideová kritéria lze aplikovat stejně na uměleckou literaturu jako na publicistiku, filosofii, právníctví atd. Autor se však domnívá, že je možno rozpor mezi jednostranně formalistickým a jednostranně ideologickým přístupem překlenout tím, že budeme specifickým literární tvorby hledat ve zvláštnostech jeho významové výstavby; tím se sblíží teorie literatury také s teorií ostatních umění. V teoretické rovině nás přitom bude ovšem zajímat obsah literárního díla jen abstraktně, tj. budeme jej redukovat na obecné vztahy (takže se do jisté míry zformalizuje), ale při konkrétním rozboru určitého textu bude nutno vždycky přihlížet k obsahu (a tedy i k ideové stránce) konkrétního sdělení, které je v uměleckém tvaru fixováno.

Právě k této problematice směřují jednotlivé studie, v nichž je také vidět, jak tento postulat v autorových pracích postupně krystalizoval.

Účelnost studia literárního díla jako semiotického faktu se rýsuje především v oblasti poetiky. Zde se musí — jestliže nechceme dospět k pouhému nic neříkajícímu, a proto samoučelnému popisu forem — stále spojovat studium morfologické se studiem významovým. Jak je toto hledisko plodné pro teorii verše, naznačuje úvodní studie, v níž je poukázáno mimo jiné k tomu, že má verš ve srovnání s prózou specifickou významovou hodnotu. S požadavkem studovat veršové formy se stálým zřetelem k sdělovanému obsahu souvisí druhý postulat, totiž potřeba zkoumat každý formální prostředek v širokém kontextu všech formálních prostředků, které existují, přesněji řečeno, které jsou v dané době v povědomí. Právě z toho hlediska má studium verše základní význam pro poetiku a mělo by se stát jedním z výchozích bodů studia umělecké formy vůbec. Protože je verš příznakovou formou, je třeba (1) studovat veršové tvary se stálým zřetelem k umělecké próze a (2) přesně určit hranici mezi veršem a prózou jakožto dvěma základními protikladnými výrazovými formami literárních projevů. Tím se zabývá druhá studie.

V posledních letech se věnuje soustředěná pozornost vědeckému vydávání literárních textů a v souvislosti s tím se vyvinula jako samostatná nauka textologie. Zvláštní situace pro editora nastává tehdy, když se uvádí v život nový pravopis. Jak subtilní otázky musí v takovémto případě textologie řešit, naznačuje třetí studie, kde je ukázáno, že i pravopisný úzus má určitou specifickou významovou hodnotu. Pro českou literaturu je to důležité především při vydávání autorů od druhé poloviny minulého století. Bude však nutno domyslet ještě ediční problematiku textů od Husovy doby do obrození.

V dalších statích se autor zase vrací k versologii. Na konkrétním materiálu ukazuje, že je třeba brát v úvahu při popisu verše nejen statistické údaje o počtu slabik, distribuci těžkých dob atp., ale i způsob, jakým byl verš konzumenty recipován a jak se začleňoval do celé struktury literární kultury. O významu a hranicích kvantitativních metod pro versologii mluvil na versologické konfe-

renci s mezinárodní účastí, která byla uspořádána v Brně r. 1964 (referát je otištěn ve sborníku této konference Teorie verše I, 1966, str. 265—269 pod titulem *The Limits of Mathematical Methods in Analyzing Verse*, česká verze vyšla s názvem *Poznámky o kvantitativních metodách v literární vědě* v časopise Host do domu 12, 1965, č. 3, str. 32—35). V této knize ukazuje na konkrétním materiálu důležitost subjektivního momentu při chápání prozodického systému studie Otakar Theer and the Beginnings of Czech Accentual Verse. Dnes by autor položil ještě větší důraz na úlohu literární teorie a kritiky při prosazování nových prozodických systémů. Poučné by bylo z tohoto hlediska i zamyšlení nad historickým významem známé stati Dobrovského o české prozodii pro rozvoj přízvuchného básnictví, a nad významem Počátků českého básnictví, jimiž byla v první čtvrtině minulého století propagována časomíra. Ukázalo by se patrně, že teoretická opora je plodná pouze tam, kde užití nové formy je ořímeno o vnitřní faktory, tj. o starší vývoj literárních forem. — Se studií o tónickém verši se částečně stýká následující článek, který uvažuje o charakteru českého verše čistě sylabického a sylabotónického.

Poslední dvě versologické studie jsou věnovány srovnávací metrice. První z nich se zabývá obecně komparatistickou prací (srovnávání slovanských veršových systémů), druhá — která je jednou z nejstarších autorových prací vůbec — srovnává verš dvou literatur jazykově si blízkých, staročeské a staropolské. Z hlediska materiálu, který přináší, je jakýmsi ilustrujícím doplňkem studie věnované povaze českého čistě sylabického a sylabotónického verše, jakož i studie o metodách srovnávací metriky. Jistého zpřesnění vyžaduje termín „optimální zvuková realizace verše“. Autor si dnes uvědomuje, že by tento termín mohl být chápán jako určitá recitační konvence. Proto bude lépe užívat popisu „model vycházející z optimální zvukové realizace verše“. Staropolský „daktyl“ by dnes autor charakterizoval jako „reflex frázování staročeského jambu“.

Otázky poetiky nelze striktně oddělovat od problémů *literárně historických*. Proto jsou zařazeny do čela druhého oddílu knihy dvě studie z rozhraní poetiky a literární historie. První z nich řeší problém, co je to literární druh, druhá si klade otázku, co je to literární směr. Jejich společným poutem je historický přístup ke zkoumaným otázkám.

Do souboru nebyly pojaty autorovy úvahy o podstatě literatury, a to hlavně proto, že rozdíl mezi literaturou a neliteraturou je dnes zřetelně pocíťován. Přesto je však nutné dotknout se této otázky aspoň v komentáři. — I když je rozdíl mezi literaturou a neliteraturou dnes evidentní, je nesnadné určit jej v historickém vývoji, zejména v jeho počátcích. Abychom dnešní chápání literárnosti nepromítali mechanicky do minulosti, je proto nutné určit terminus a quo, kdy se dá mluvit nikoli pouze o památkách jazykových, ale již o památkách literárních. Jestliže pozorujeme vývoj slovesného umění v dlouhém časovém rozpětí, můžeme sledovat, že dnešní pojetí literatury krystalizovalo postupně a pomalu. Přitom je základním problémem určit, kdy vzniká „literárnost“ textů, tj. kdy a jak se odděluje literární projev od ostatních fixovaných jazykových projevů.

Autor stojí na stanovisku, že počátky literatury nesmíme ztotožňovat s objevením prvních textů (jak se dále ve starší literární historii) a že se o literatuře v pravém slova smyslu dá mluvit teprve tehdy, když jsou texty funkčně a tvarově diferencovány. Teprve tehdy se totiž může vytvořit v oblasti kulturního

života svérázná struktura. Z tohoto hlediska tvoří plnokrevnou literaturu staroslověnská tvorba, jak se rozvinula ve velkomoravském prostředí, protože neobsahovala pouze památky potřebné k bohoslužbě, ale vytvořila i texty nábožensky vzdělatelné (legendy) a texty právnícké povahy (nomokánon), a kromě toho byly staroslověnsky skládány památky psané prózou i památky psané veršem. Tak vznikla struktura diferencovaná funkčně i tvarově. (O této otázce mluvil autor v diskusním příspěvku na sofijském slavistickém sjezdu r. 1963; vzhledem k nevelkému rozsahu nebyl příspěvek do tohoto souboru zařazen.)

V dnešním kulturním životě vidí autor podstatu umělecké literatury v tom, že se její díla (proti literatuře odborné) začleňují současně do dvou kontextů: jakožto fakt ideologický do kontextu „věcného“ a jakožto útvar jazykový do kontextu „literárního“. Tato dvojdomost umělecké literatury u nás vznikla vlastně až v Komenského „Labyrintu“, kde se spojuje fikce s non-fikcí. Tomu věnoval autor referát zaslaný na komeniologickou konferenci ve Varšavě 1970; vyjde v Polsku časopisecky.

Pokud jde o problematiku literárních druhů, která má velikou důležitost i pro versologii, musíme si uvědomit, že jde o kategorie historicky vzniklé a že se literární druhy stále vyvíjejí, přeměňují a kontaminují a spolu s tím se mění jejich hierarchie. Právě s touto dynamičností je nutno počítat a je třeba se vyvarovat toho, abychom v literárních druzích neviděli kategorie předem dané a neproměnné. Také pojem literárního směru (který autor odlišuje od pojmu „literární proud“) se vytvářel historicky. I když objektivně existovalo i v staré době určité žánrové rozrůznění literárních děl, nebylo počítáno tak, jak je pocítujeme dnes, a i když objektivně existovalo už v nejstarších dobách literárního vývoje určité proudění, neexistovaly všechny podmínky, které jsou pro pojem literárního směru rozhodující dnes, a s těmito skutečnostmi se musí v literární historii vždycky počítat. Je proto nutno brát v úvahu nejen samy texty, ale i vztah recipujícího publika k nim. Ten byl jiný než u dnešního publika, protože se celá struktura literárního života a slovesné kultury v starší době — zejména ve středověku — vytvářela velmi odlišně od dnešních zvyklostí. Autor proto zdůraznil stejně při otázce literárních druhů jako při otázce literárních směrů nutnost subjektivního uvědomování některých objektivně existujících morfologických rysů a spisovatelského postoje k látce. V historickém vývoji se totiž nestávají vždycky relevantními tytéž postoje a tytéž morfologické rysy literárních děl. Význam subjektivního uvědomování se zvláště jasně projevuje při utváření literárních směrů (na rozdíl od literárních proudů). Autorovy úvahy je třeba doplnit ještě podrobnějším určením, jak velikou důležitost pro utváření literárních směrů (a tím i pro vývoj literární kultury) má publicistika, která se přímo angažuje při formování literárních programů a při názorovém střetávání nabývá často formy ostrých polemických projevů. Právě publicistika přispívá k tomu, aby publikum pocíťovalo veškerou literární tvorbu určité doby jako ideologicky i tvarově diferencovanou strukturu, mezi jejímiž složkami je napětí, a jejíž složky se proto stále přeskupují.

Další dvě studie se zabývají na konkrétním materiálu problémem jazykového vymezení národní literatury. V moderních literaturách zpravidla zařazujeme do rámce určité národní literatury jen díla napsaná národním jazykem, např. francouzská literatura nám splývá s díly napsanými francouzsky. V historickém vývoji se však otázka jeví složitěji. Pro českou literaturu má tento problém zvláštní

důležitost, protože na něj narážíme po celou starší dobu — od 9. století až do obrození. Autor vychází z předpokladu, že pro pojem národní literatury je ve starší době rozhodující její funkce a nikoli jazyk; národní literaturu tvoří díla určená příslušníkům určité národní pospolitosti (resp. její vedoucí vrstvě), aniž by nutně musela být napsána národním jazykem. Stačí, jsou-li napsána jazykem srozumitelným oné vrstvě, ke které se obracejí. Proto je třeba zahrnout do oblasti české literatury i tvorbu staroslověnskou na Velké Moravě a v Přemyslovských Čechách, později tvorbu latinskou (která se souvisle pěstovala od raného středověku až do obrození) a v obrození i část tvorby psané německy (typickým příkladem jsou díla Dobrovského).

Zejména důležitá je z tohoto hlediska tvorba latinská. Autor upozornil již na jiném místě na nutnost rozšířit slavistické literárněvědné bádání o latinskou medievalistiku, protože západoslovanské literatury ve středověku nelze studovat bez znalosti soudobé tvorby latinské. (*Význam latinské knižní vzdělanosti pro slovanské literatury starší doby*, in: Československé přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii, Praha 1963, str. 195—206.)

Zvláštní problematika z tohoto hlediska nastává pro české země ve středověku, kdy se část latinské tvorby začleňovala stejně do národní kultury české jako německé. Naproti tomu se podle autora mínění nezačleňovala do české slovesné kultury tvorba německá spojená s našimi zeměmi, kterou ve středověku zčásti konzumovali příslušníci české šlechty; na rozdíl od tvorby latinské je třeba v těchto dílech vidět cizí těleso. Tato stanoviska mají základní důležitost pro českou literární historii, protože vymezují její oblast. V praxi se autor pokusil je aplikovat na české literární dějiny jako redaktor a spoluautor prvního svazku akademických dějin české literatury (*Dějiny české literatury I. Starší česká literatura*. Praha 1959).

Tři závěrečné stati jsou věnovány českému literárnímu baroku. Přednáška o antických literárních tradicích v české literatuře 17. a 18. století poukazuje na nutnost neomezovat se pouze na studium náročné literatury, ale zkoumat celý rozsah slovesné tvorby; z toho vyplývá potřeba všimnout si soustavně i tvorby lidové a pololidové. Této problematice jsou věnovány i obě závěrečné studie. Do souboru byly zařazeny jednak proto, že obracejí pozornost na opomíjené období českého literárního vývoje, jednak proto, že mají obecnější charakter: autor se snaží ukázat, jak světská lyrika v českých zemích (pokud byla vytvářena pro drobnou šlechtu a měšťanstvo) vyrůstala ze starších tradic a jakou vývojovou úlohu sehrála v době největšího úpadku pololidová próza. Studium těchto otázek se vytváří most mezi uměleckou literaturou předobrozenskou a obrozenskou a mezi tvorbou lidovou (resp. pololidovou) a literaturou sensu stricto. Studie sice nekončí nějakým programovým postulátem, ale autor se domnívá, že zřetelně prokazují nutnost zabývat se lidovou a pololidovou tvorbou 17. a 18. století soustavněji, než jak se dalo dosud. Sám za tím účelem připravil kritickou edici staročeské lidové knížky o Fortunatovi (Praha 1970) s rozsáhlým úvodem.

O jednotlivých studiích otištěných v tomto svazku uvádíme dále bibliografické údaje. Jsou tyto:

I

Die Hauptfragen der Verstheorie. Přeložil doc. dr. R. Merta. Je to část přednášky pronesené r. 1964 na filosofické fakultě v Göttingen. Stať vychází tiskem poprvé, a to podle rukopisu přednášky.

Remarques sur les corrélations entre le vers et la prose, surtout entre les soi-disant formes de transition. Přeložil doc. dr. VI. Stupka. Stať byla přednesena na mezinárodní konferenci o poetice ve Varšavě r. 1960 a otištěna ve sborníku této konference Poetics, Warszawa 1962, str. 239—248.

Textologie a pravopis. Článek vyšel ve sborníku Księga pamiątkowa ku czci Konrada Górskiego, Toruń 1967, str. 427—432.

Otakar Theer and the Beginnings of Czech Accentual Verse. Přeložila doc. dr. J. Kocmanová. Vyšlo ve sborníku To Honor Roman Jakobson. Essays on the Occasion of his Seventieth Birthday, The Hague-Paris 1967, str. 945—957 (svazek II). Česká verze — upravená pro potřeby českého publika — je zařazena do souboru O charakter českého verše, Praha 1970. Původní verze je zde přetištěna proto, že se obrací k mezinárodnímu publiku a řeší na konkrétním materiálu obecný problém.

Remarks on the Character of Czech Pure-Syllabic and Syllabotonic Verse. Je to referát, přednesený na mezinárodní versologické konferenci ve Varšavě r. 1964 a otištěný ve sborníku této konference Poetics II, Warszawa 1966, str. 205—209.

K metodike izučeniija literaturnych vzaimootnošenij v oblasti sticha. Přeložil František Petrželka. Původně otištěno ve sborníku Češsko-russkije i slovacko-russkije literaturnyje otnošenija. (Konec XVIII — načalo XX veka.) Moskva 1968, str. 118—133 (text) a 428—429 (poznámky; zde byly zařazeny pod čáru).

Polski ósmiogłoskowiec średniowieczny. Původně ve sborníku Prace ofiarowane Kazimierzowi Wóycickiemu, Wilno 1937, str. 111—124. Bibliografii je ovšem dnes třeba podstatně rozšířit o nově vyšlé práce; podstatně z nich uvádí autor v Úvodu do teorie verše, 4. doplněné vydání, Praha 1970, str. 90 a 96. O problematice psal autor podrobněji ve spise *Staropolský verš ve srovnání se staročeským*, Praha 1937 (Studie Pražského lingvistického kroužku I). Polská studie se zde přetiskuje proto, že je dnes — v důsledku válečných spoust, které zničily podstatnou část starší polské knižní produkce — prakticky nedostupná a má, jak autor doufá, větší význam než pouze vzpomínkový.

II

Co jest to gatunek literacki. Přeložil R. Janiczek. Je to první část studie Kilka uwag o współczesnej prozie czeskiej o tematyce budownictwa socjalistycznego. (Przyczynek do zagadnienia krystalizacji gatunku literackiego.) In: Zagadnienia rodzajów literackich VI, 1963, sešit 1. (10), str. 5—26. Zde je přetištěn text ze str. 5—14, tvořící obecně teoretickou část studie. Jako nadpisu bylo použito mezititulku na str. 7. Česká verze stati vyšla v časopise Česká literatura 11, 1963, str. 375—391, pod titulem Úvahy o problematice žánrového povědomí v současné próze. (Na okraj románů s budovatelskou tematikou.) Knižně je vydávána teoretická část studie proto, že její výklady vytvářejí teoretické předpoklady pro studium konkrétního literárněhistorického materiálu starší doby, zejména středověkého.

Problema čeredovanija literaturnych napravlenij v starych slavjanskich literaturach. Referát přednesený na mezinárodním sjezdu slavistů v Moskvě r. 1958. Česká verze vyšla ve sborníku Československé přednášky pro IV. mezinárodní

sjezd slavistů v Moskvě, Praha 1958, str. 229—240. Původní verzi tu otiskujeme pro mezinárodní publikum z téhož důvodu, jako studii předcházející.

Zu den deutsch-tschechischen literarischen Beziehungen im Mittelalter. Přeložil doc. dr. K. Krejčí. O problému psal autor v polemickém článku *Betrachtungen zur Bedeutung des lateinischen und deutschen Schrifttums für die literarische Kultur des tschechischen Mittelalters* (in: Sborník prací filosofické fakulty brněnské university E 6, 1961, str. 217—222) a pak o něm přednášel 1961 v Greifswaldu a v Rostocku. Tiskem vyšla přednáška ve *Wissenschaftliche Zeitung der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald, Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe* 11, 1962, Heft 5—6, str. 417—420, a toto znění je otištěno nyní knižně.

Zu den Problemen der tschechischen Literatur des 13. und 14. Jahrhunderts. Přeložila H. Katzschmannová. Předneseno na bohemistické konferenci v Lipsku r. 1965 a otištěno původně ve *Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität Leipzig, Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe* 17, 1967, Heft 1—2, str. 109—113.

Les traditions antiques dans la littérature tchèque baroque. Přeložil doc. dr. Vl. Stupka. Je to referát z mezinárodní konference o antické kultuře ve vztahu k dnešku, konané v Brně r. 1966. Původně byl otištěn ve sborníku této konference *Antiquitas Graeco-Romana ac tempora nostra*, Praha 1968, str. 405—408.

Zur Beziehung der tschechischen à la mode-Poesie zu der älteren literarischen Tradition. Vyšlo původně v časopise *Die Welt der Slaven* 11, 1966, str. 52—70. Pro knižní vydání byl doplněn bibliografický údaj o antologii *Smutní kavaleři o lásce* (str. 119), která byla citována v původní verzi jako rukopis. V této antologii jsou otištěny všechny texty alamodové poezie, o kterých se autor ve studii zmiňuje.

Zum stilistischen Aufbau des tschechischen „Fortunatus“. Přeložil dr. Dietrich Lokys. Přetištěno z časopisu *Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin, Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe* 16, 1967, Heft 5, str. 759—762. Doplněny jsou údaje o autorově knižním vydání *Fortunata*, citovaném v původní verzi jako rukopis, protože jsou tam otištěny ukázky citované v článku.